

Μια κοινωνιολογική ματιά στην «κρίση»

Νίκος Κοκοσαλάκης¹

Περίληψη

Η οικονομική κρίση που πλήττει τον πλανήτη, και ιδιαίτερα την Ελλάδα από το 2009, είναι και κοινωνική και ως εκ τούτου αντικείμενο της κοινωνιολογίας. Βασική αιτία της κρίσης θεωρείται η ανεξέλεγκτη γιγάντωση του χρηματοοικονομικού τομέα και η αστάθειά του που δημιουργεί έντονη ύφεση στον Ευρωπαϊκό Νότο και ιδιαίτερα στην Ελλάδα. Μπροστά στον κίνδυνο της άτακτης χρεοκοπίας, λόγω εγγενών διαρθρωτικών προβλημάτων, του κομματικό-πελατειακού κράτους και κοινωνικών παθολογιών, η χώρα κατέφυγε σε δανεισμό από τους Ευρωπαίους εταίρους και το ΔΝΤ, οι οποίοι όμως επέβαλαν δημοσιονομικούς όρους που πλήττουν ιδιαίτερα τα ασθενέστερα στρώματα και τους ανέργους. Οι νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές, που συνεχίζονται σε Ευρωπαϊκό επίπεδο με βασικό υπαίτιο την Γερμανία, δε φαίνεται να βοηθούν, ενώ η κρίση συνεχίζει να απειλεί όχι μόνο την Ελλάδα αλλά και την Ευρωζώνη και το καπιταλιστικό σύστημα γενικότερα. Εν τω μεταξύ η διογκούμενη ανεργία, ιδίως των νέων, και η ύφεση στο Νότο πιέζουν για αλλαγή οικονομικής πολιτικής.

Λέξεις κλειδιά: κρίση, νεοφιλελευθερισμός, αγορές, κομματικοκρατία, Ελλάδα, Ευρώπη.

I.

Τόσα πολλά έχουν λεχθεί και γραφεί για την «κρίση», ώστε αυτό το σύντομο σχόλιο τίποτα το νέο δεν μπορεί να προσφέρει εκτός από μια γενική κοινωνιολογική ματιά. Ενωσούμε βέβαια την οικονομική κρίση, που άρχισε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 2008 και έκτοτε, λόγω της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, ταλανίζει, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο και σε διαφορετικό βαθμό, όλες τις χώρες στον πλανήτη. Στην Ελλάδα η κρίση ξέσπασε και επιδρά στην κοινωνία με ιδιαίτερα έντονο και ιδιόμορφο τρόπο από το 2010. Έκτοτε η χώρα κινδυνεύει με άτακτη χρεοκοπία, που απειλεί ολόκληρη την Ευρωζώνη, και βρίσκεται στο επίκεντρο της Ευρωπαϊκής οικονομικής πολιτικής και της διεθνούς δημοσιότητας.

¹ Ο Νίκος Κοκοσαλάκης είναι Ομότιμος Καθηγητής (Hon. Senior Fellow) του Πανεπιστημίου του Λίβερπουλ, Αγγλίας. Διεύθυνση επικοινωνίας: Τ.Θ. 49, Άγιος Ανδρέας, Βασιλικό, 34002, Εύβοια. Διεύθυνση ηλεκτρονικής επικοινωνίας: nikoskokosalakis@hotmail.com.

Μια επιστημονική προσέγγιση, απαλλαγμένη από πολιτική/κομματική και στενή ιδεολογική επιρροή, μπορεί να δώσει μια αντικειμενική εικόνα, πλησιέστερη προς την πραγματικότητα και την αλήθεια. Δεδομένου ότι η οικονομική κρίση είναι και κοινωνική, δηλαδή πολυσύνθετη με οικονομικές, πολιτικές, θεσμικές, ηθικές, πολιτισμικές και ιστορικές διαστάσεις, η κοινωνιολογική προσέγγιση είναι η πιο κατάλληλη για να συνθέσει και να ενσωματώσει αυτές τις διαστάσεις.

Οι κοινωνίες δρουν και αντιδρούν στα φαινόμενα με ένα συλλογικό τρόπο που έχει ως υπόβαθρο τον άνθρωπο. Η οικονομική κρίση είναι και πολιτική και ηθική, γιατί απαιτεί άμεσα πολιτική διαχείριση στα πλαίσια του κράτους δικαίου και μιας ευνομούμενης δημοκρατικής κοινωνίας. Όταν η κρίση είναι ιδιαίτερα έντονη και επικίνδυνη, όπως στην Ελλάδα από το 2009, ολόκληρη η κοινωνία δοκιμάζεται και η κοινωνική συνοχή απειλείται. Δημιουργούνται τρομερές εντάσεις και κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις, η εγκληματικότητα, η παραβατικότητα και η βία αυξάνονται.

Η κρίση βέβαια είναι και πολιτισμική/αξιακή, αφού αναδεικνύει τις παθογένειες της κοινωνίας, τη διάχυτη διαφθορά και τη διάβρωση και ανεπάρκεια των θεσμών, και επιδρά άμεσα, αλλά διαφορετικά, στην ποιότητα ζωής στις κοινωνικές τάξεις, στα νοικοκυριά, και στα άτομα. Έτσι, η ανικανότητα της πολιτείας να πατάξει τη φοροδιαφυγή, για παράδειγμα, συνεπάγεται τη δυσανάλογη και άδικη φορολόγηση των μισθωτών και συνταξιούχων. Παράλληλα, η δραματική αύξηση της ανεργίας καταρρακώνει και εξαθλιώνει τη ζωή των ανέργων πολιτών σε βαθμό που δεν συγκρίνεται έστω και με την απαράδεκτη μείωση των εισοδημάτων. Παρά το ότι λοιπόν η κρίση είναι πρωταρχικά οικονομική σε δημοσιονομικό επίπεδο, επειδή οι καθημερινές, υλικές ανάγκες της ζωής των πολιτών είναι άμεσες και αδήριτες, κοινωνιολογικά δεν μπορούμε να μιλήσουμε μόνο για οικονομική κρίση, αφού αφορά άμεσα την κοινωνία συλλογικά αλλά και κάθε άτομο χωριστά.

II.

Οικονομολογικές, πολιτικές, και κοινωνιολογικές αναλύσεις της κρίσης, τόσο σε Ελληνικό αλλά και σε Ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο, υπάρχουν τόσες πολλές, που πάνω απ' όλα αναδεικνύουν την πολυπλοκότητα και την σοβαρότητα της. Εκείνο όμως που διαφαίνεται καθαρά σε όλες τις αναλύσεις, σε όλα τα επίπεδα, είναι ότι πίσω από την κρίση μπορούμε να διακρίνουμε την ιδεολογία ενός άκρατου, οικονομικού νεοφιλελευθερισμού. Ο νεοφιλελευθερισμός ως οικονομική και πολιτική θεωρία, είναι ο αντίποδας της οικονομικής θεωρίας του J. M. Keynes (1936), και ανάγεται πίσω στις δεκαετίες 1960-1980, με εκπροσώπους νομπελίστες οικονομολόγους όπως ο M. Friedman (1962) και ο F. Hayek (1989).

Οι πολιτικοί που πρώτοι στήριζαν και σε μεγάλο βαθμό εφήρμοσαν τον οικονομικό νεοφιλελευθερισμό ήταν η Μ. Θάτσερ στην Βρετανία και ο Ρ. Ρήγκαν στις ΗΠΑ την δεκαετία του 1980. Η βάση της πολιτικής τους ήταν ότι οι αγορές πρέπει

να αφήνονται ελεύθερες, χωρίς παρεμβάσεις από το κράτος ή άλλους θεσμούς. Οι αγορές αυτορυθμίζονται και όποια κρατική παρέμβαση παρεμποδίζει την επιχειρηματικότητα και επομένως την ανάπτυξη. Τα υψηλά κέρδη που δημιουργούνται στην ελεύθερη αγορά επενδύονται στην οικονομία προς όφελος της κοινωνίας σύμφωνα και με την θεωρία (trickle-down theory) που υποστήριζε η θάτσερ.

Ωστόσο, η πλήρης απελευθέρωση των αγορών, και κυρίως του χρηματοοικονομικού τομέα, που επακολούθησε τα τελευταία είκοσι χρόνια δεν επέφερε μόνο τη συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους, τη διόγκωση της ανεργίας και την αποδιοργάνωση των εργασιακών σχέσεων, αλλά και την ύφεση που απετέλεσε τη βασική γενεσιουργό αιτία της κρίσης. Η απελευθέρωση των χρηματαγορών αντί να τονώσει την πραγματική οικονομία επέφερε τη γιγάντωση τους, την απαλλαγή τους από οποιοδήποτε πολιτικό έλεγχο, και τροφοδότησε δυσανάλογα την αύξηση του δημόσιου χρέους των κρατών και την ύφεση. Έτσι, επήλθε υπερτροφία του χρηματοοικονομικού τομέα και ατροφία της πραγματικής οικονομίας με καταστροφικές επιπτώσεις στον χώρο της αγοράς εργασίας. Κατά τον Francois Morin (2011: 34), στις παραμονές της κρίσης, στις νομισματικές αγορές οι συναλλαγές που αφορούσαν την πραγματική οικονομία ήταν μόλις το 1.6% των διατραπεζικών συναλλαγών παγκοσμίως, ενώ ο χρηματοοικονομικός τομέας ήταν περίπου πενήντα φορές μεγαλύτερος από εκείνο της πραγματικής οικονομίας.

Οι οικονομίες του πλανήτη λοιπόν έχουν περιέλθει στην απόλυτη κυριαρχία ενός αλληλένδετου αλλά ασταθούς χρηματοοικονομικού συστήματος που γεννά αλληπάλληλες οικονομικές κρίσεις. Το χειρότερο είναι ότι το σύστημα αυτό δεν υπόκειται πια σε κανένα άμεσο πολιτικό ή οικονομικό έλεγχο ούτε σε εθνικό ούτε σε διεθνές επίπεδο. Το Συμβούλιο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Financial Stability Board), που ιδρύθηκε από τους G20 το 2009, μόνο έμμεσο και αναποτελεσματικό ρόλο είχε. Ακόμη και κυβερνήσεις με ισχυρές οικονομίες, όπως των ΗΠΑ, αλλά και οι κεντρικές κρατικές τράπεζες και νομισματικές ενώσεις κρατών, όπως η Ευρωζώνη, βρίσκονται συνεχώς υπό το φάσμα της απειλής οικονομικής κατάρρευσης λόγω της αστάθειας του αλληλένδετου, παγκοσμιοποιημένου συστήματος.

Ιστορικά η κρίση προήλθε από διάφορες διαδικασίες άρσης του ρυθμιστικού πλαισίου των αγορών που σχετίζονται άμεσα και συγκεκριμένα με την απελευθέρωση των συναλλαγματικών ισοτιμιών (δεκαετία 70) και των επιτοκίων (δεκαετία 80). Αυτή η απελευθέρωση οδήγησε πολύ γρήγορα στην ανάγκη προστασίας των διακυμάνσεών τους «που γέννησε μια υπερβολική εξάπλωση των αγορών παράγωγων προϊόντων, ο ρόλος των οποίων υπήρξε θεμελιώδης για τη σημερινή χρηματοπιστωτική κρίση» (Morin, 2011: 21). Τα παράγωγα αυτά, που αφορούν ασφάλιστρα κινδύνου για χρηματοπιστωτικές συναλλαγές σε διεθνή κρατικά επίπεδα, όπως π.χ. τα λεγόμενα CDS (Credit Default Swap) και hedge funds, και συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με το δημόσιο χρέος των κρατών, σύντομα απέκτησαν κερδο-

σκοπικό και εν πολλοίς τοξικό, μολυσματικό χαρακτήρα. Κατά τον Morin (2011: 35) τα παράγωγα αυτά έγιναν φορείς της κερδοσκοπίας η οποία «τρέφεται, από τη μία, με μια 'φούσκα' που σχηματίζεται και, από την άλλη, με μια 'φούσκα' που σκάει και ξεφουσκώνει». Βασικοί εκδότες και διαχειριστές αυτών των παράγωγων, κερδοσκοπικών, προϊόντων είναι κυρίως οι μεγάλες διεθνείς τράπεζες και χρηματοπιστωτικοί οίκοι οι λεγόμενοι «primary dealers». Η οικονομική και, κατ' επέκταση, η πολιτική δύναμη, αλλά και επικινδυνότητα, αυτών των μεγάλων τραπεζών είναι τεράστια.² Το Δεκέμβριο του 2008, για παράδειγμα, οι δέκα μεγαλύτερες απ' αυτές τις τράπεζες διέθεταν κεφάλαια που αντιστοιχούσαν περίπου στο παγκόσμιο δημόσιο χρέος (35.5 τρις. δολάρια) (Morin, 2011: 51). Βασικός στόχος αυτών των οργανισμών είναι η αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου, στο οποίο βέβαια μετέχουν έμμεσα και ασφαλιστικά ταμεία παγκοσμίως.

Ένας τέτοιος, σχετικά, μεγάλος χρηματοπιστωτικός οίκος, που χρεοκόπησε και πυροδότησε την κρίση, ήταν οι Lehman Brothers στις ΗΠΑ το Σεπτέμβριο του 2008. Ακολούθησε ο οίκος Mary Lynch και υπό την απειλή κατάρρευσης του εθνικού και παγκόσμιου καπιταλισμού επενέβη το αμερικανικό υπουργείο οικονομικών να αποσοβήσει τον κίνδυνο με κρατικά κεφάλαια (Federal Reserve Fund). Εκείνο που απέδειξε αμέσως και σαφώς η κρίση είναι πόσο μεταδοτική είναι αφού σύντομα απειλούνταν με χρεοκοπία Ευρωπαϊκές χώρες όπως η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Πορτογαλία και η Ισλανδία, η οποία μάλιστα χρεοκόπησε.

Όλη αυτή η εξέλιξη που οδηγεί σε περιοδικές κρίσεις σε κρατικά αλλά και Ευρωπαϊκά και παγκόσμια πλαίσια, γεννά την ανάγκη μιας σε βάθος ανάλυσης και αξιολόγησης του καπιταλιστικού συστήματος στην ύστερη νεωτερικότητα. Οι μεγάλοι κοινωνιολόγοι Marx, Weber και Durkheim, καθένας από διαφορετική σκοπιά, ήταν απαισιόδοξοι επικριτές για την εξέλιξη του καπιταλισμού στα τέλη του 19^{ου} αι. Ωστόσο, η οικονομία της ελεύθερης αγοράς απεδείχθη όχι μόνον ανθεκτική και προσαρμοστική σε διάφορες κοινωνικό-οικονομικές συνθήκες αλλά και γιγαντώθηκε και τώρα κυριαρχεί ως το μοναδικό οικονομικό σύστημα μετά και την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού. Πράγματι, δεν φαίνεται να υπάρχει εναλλακτικό σύστημα από το καπιταλιστικό στην παγκόσμια οικονομική σκηνή σήμερα. Το πρόβλημα είναι αν και πώς μπορούν, σε δημοκρατικά πλαίσια, να ρυθμιστούν, ή τουλάχιστον να περιοριστούν, οι παθογένειες και η αστάθεια του.

Για περίπου 30 χρόνια μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ο καπιταλισμός έδειξε στη Δύση αυτό που ονόμασαν «το ανθρώπινο του πρόσωπο» και φάνηκε να είναι υπό τον έλεγχο του κράτους με κοινωνικές παροχές στην υγεία, στην πρόνοια, στην παιδεία και στις τέχνες, και με σχετικά χαμηλά επίπεδα ανεργίας. Μετά την δεκαετία του 1990, παρατηρείται μια γενικότερη στροφή προς τον νεοφιλελευθερισμό, που συνοδεύεται από τη συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους και τη

² Βλέπε το φιλμ του σκηνοθέτη Κώστα Γαβρά, «Le Capital», 2013.

γιγάντωση και αυτονόμηση του χρηματοοικονομικού τομέα που περιγράψαμε. Παράλληλα δημιουργείται γενική οικονομική ασυμμετρία. Οι πλούσιοι γίνονται πλουσιότεροι και λιγότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι και περισσότεροι. Επικρατεί αβεβαιότητα και γιγαντώνεται η ανεργία (πάνω από 200 εκατομμύρια στον ανεπτυγμένο κόσμο, 26 εκατομμύρια στην Ευρώπη – αναφέρεται σε Γ. Παγουλάτος, *Η Καθημερινή* 20.1.13). Δημιουργείται έτσι ένας φαύλος κύκλος εις βάρος των οικονομικά ασθενέστερων κρατών, τάξεων, ομάδων και ατόμων, των μη προνομιούχων γενικότερα. Για να είσαι ανταγωνιστικός, (είτε κράτος είτε επιχείρηση), χρειάζεται ανάπτυξη και για να έχεις ανάπτυξη χρειάζεται να δανειστείς από τις αγορές για επενδύσεις αλλά οι αγορές αποφασίζουν για τη δυνατότητα, τους όρους και το κόστος του δανεισμού βάσει και της αξιολόγησης «ανεξάρτητων», διεθνών οίκων όπως: Finch, Moody's, Standard and Poors, κ.λπ.

Σημαντικός παράγοντας που συνεπικουρεί αυτές τις εξελίξεις στον χρηματοοικονομικό και χρηματοπιστωτικό χώρο, που τώρα έχει διαμορφωθεί σε ένα παγκόσμιο καπιταλιστικό καζίνο, είναι η ηλεκτρονική τεχνολογία. Με τη χρήση υπολογιστών συντελείται σήμερα ο μεγαλύτερος όγκος συναλλαγών, χωρίς τη φυσική ή καν την τηλεφωνική παρουσία φυσικών προσώπων, δημιουργώντας έτσι μια εικονική πραγματικότητα τυχερών, κερδοσκοπικών παιγνίων. Η εξέλιξη αυτή έχει καταστήσει την οικονομία και το χρήμα από μέσα εξυπηρέτησης των αναγκών του ανθρώπινου βίου σε αυτοσκοπό πολλαπλασιασμού του κέρδους.

Αναστροφή και θεραπεία αυτής της παθογένειας του συστήματος δε φαίνεται να διαγράφεται στον ορίζοντα. Οι περισσότερες αναλύσεις των ειδικών φαίνονται είτε απαισιόδοξες ή ουτοπικές. Ο Morin (2011), π.χ. προτείνει την «απόλυτη απαγόρευση» των παράγωγων προϊόντων, που προέρχονται από την έλλειψη ρυθμιστικού πλαισίου, και την αναδιάρθρωση του συστήματος σε παγκόσμιο, εθνικό και τοπικό επίπεδο, σε *ένα κόσμο χωρίς την Wall Street*. Ο νομπελίστας Joseph Stiglitz (2012) περιγράφει με τα πιο μελανά χρώματα «το τίμημα της ανισότητας» που γεννά το σύστημα και φοβάται και αναλύει «πως η διχασμένη κοινωνία του σήμερα θέτει σε κίνδυνο το μέλλον όλων μας». Ωστόσο, οποιεσδήποτε απαισιόδοξες αναλύσεις της κρίσης πρέπει να τίθενται στο πλαίσιο της ανθρώπινης ιστορίας που πάντοτε υπερέβαινε τις αλλεπάλληλες οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις, δυστυχώς πολλές φορές με τεράστιο ανθρώπινο κόστος. Τα μαθήματα της ιστορίας, αλλά και το ένστικτο επιβίωσης των κυρίως υπευθύνων της κρίσης, μπορεί να συμβάλλουν στην υπέρβαση της. Η αρνητική και συγχρόνως θετική όψη του προβλήματος είναι ότι είναι παγκόσμιο. Ο σημερινός καπιταλισμός, μέσο-μακροπρόθεσμα, ή θα μεταρρυθμιστεί και θα επιβιώσει, ή θα αυτό-καταστραφεί.

III.

Η κρίση στην Ελλάδα έχει βαθειά τις ρίζες της στο 19^ο αι., και στον τρόπο που διαμορφώθηκαν και λειτούργησαν το κράτος και οι θεσμοί τα τελευταία διακόσια χρόνια. Δεν μπορούμε όμως εδώ να κάνουμε αυτή την αναδρομή. Εκείνο που μπορούμε να πούμε, με σχετική βεβαιότητα, είναι ότι η κρίση στην Ελλάδα θα ερχόταν κάποια στιγμή, νομοτελειακά, ανεξάρτητα από τη διεθνή οικονομική κρίση. Μια χώρα που δανείζεται αλόγιστα και ανεξέλεγκτα, καταναλώνει αχαλίνωτα, παράγει ελάχιστα με πολύ χαμηλή ανταγωνιστικότητα, με πελατειακό/κομματικό κράτος, με αντικοινωνικό συντεχνιακό συνδικαλισμό, με ανίκανη δημόσια διοίκηση, με απίστευτη γραφειοκρατία, με περιφρόνηση της νομιμότητας και έντονη διάχυτη διαφθορά σε όλη την κοινωνία, δεν μπορεί παρά κάποια στιγμή να καταρρεύσει.

Η διεθνής οικονομική κρίση έπληξε την Ελλάδα ιδιαίτερα, επειδή την βρήκε με ένα τεράστιο δημόσιο χρέος (περίπου 400 δις Ευρώ, γύρω στο 160% του ΑΕΠ), καταστροφικό έλλειμμα (13-16%), αρνητικό ισοζύγιο πληρωμών, πολύ χαμηλή ανταγωνιστικότητα, ανεπαρκείς και αναξιόπιστες πολιτικές ηγεσίες, πελατειακά κόμματα, και ένα σχεδόν διαλυμένο κρατικό μηχανισμό. Για να μην κηρύξει στάση πληρωμών και άτακτη χρεοκοπία, η χώρα αναγκάστηκε να προσφύγει στον Ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης και στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο το 2010, με συνέπεια το Μνημόνιο για δημοσιονομική προσαρμογή και την συνακόλουθη παραχώρηση εθνικής κυριαρχίας στην Τρόικα (ΕΕ, ΕΚΤ, ΔΝΤ). Άλλες Ευρωπαϊκές χώρες, π.χ. η Ιρλανδία και η Πορτογαλία αναγκάστηκαν να προσφύγουν στην Τρόικα, όμως, επειδή δεν έχουν τον συνδυασμό των προβλημάτων της Ελλάδας, φαίνεται να ανακάμπτουν από την κρίση. Η Ελληνική οικονομία, αντιθέτως, αναδείχθηκε ραγδαία από την αρχή ως ο αδύναμος και επικίνδυνος κρίκος όχι μόνο για την Ευρωζώνη αλλά και με πιθανή αρνητική επίδραση στην παγκόσμια οικονομία. Το ότι δεν κατέρρευσε (ακόμη) οφείλεται στο ότι είναι μέρος της Ευρωζώνης με ότι αυτό συνεπάγεται.

Η κρίση τα τελευταία τρία χρόνια βαθαίνει και η οικονομία έχει εμπλακεί στον φαύλο κύκλο της λιτότητας, των περικοπών και της βαριάς φορολογίας που αντί να οδηγούν στην ανάκαμψη βαθαίνουν την ύφεση. Εν τω μεταξύ η κρίση δημιουργεί όχι μόνο πτώση του βιοτικού επιπέδου αλλά και βαθειά ρήγματα στην κοινωνία καθώς η φτώχεια και η ανεργία (σχεδόν 30%) καλπάζουν.

Δεν μπορούμε εδώ να αναλύσουμε τις βασικές παθογένειες την Ελληνικής κοινωνίας που συντέλεσαν σε αυτή την κατάσταση. Είναι όμως αναμφισβήτητο ότι χωρίς αυτές τις παθογένειες η κρίση δε θα έπληττε την χώρα με τον τρόπο που την έπληξε και ο Ελληνικός λαός δεν θα βίωνε αυτά που βιώνει σήμερα. Αυτό πρέπει να τονισθεί για να μην αποδίδονται, όπως αποδίδονται από κόμματα και λαϊκιστές διαφόρων αποχρώσεων, οι επιπτώσεις της κρίσης αποκλειστικά ή κυρίως «στο Μνημόνιο» και στους «τοκογλύφους δανειστές μας». Οι παθογένειες

πρέπει να τονισθούν και να αναλυθούν. Αν τα κόμματα, οι ιθύνοντες αλλά και η κοινωνία γενικά, δεν κοιτάξουν τον εαυτό τους στον καθρέπτη και αν δε συνειδητοποιήσουν την απόλυτη ανάγκη μεταρρυθμίσεων, με το όποιο κόστος που συνεπάγονται, χωρίς λαϊκισμούς, όχι μόνο δεν υπάρχει ελπίδα ανάκαμψης, αλλά η κρίση τελικά μπορεί να αποδειχθεί καταστροφική. Αυτό, πάνω από όλα, συνεπάγεται συναίνεση, ενότητα και ανάληψη ευθυνών από την ηγεσία σε όλους τους τομείς, αλλά και αλλαγή νοοτροπίας και συμπεριφοράς σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας.

Το πώς η Ελληνική οικονομία εκτροχιάστηκε και βρίσκεται από το 2009 στα πρόθυρα της χρεοκοπίας, και με ποιές κυβερνητικές και ευρωπαϊκές πολιτικές αντιμετωπίστηκε το πρόβλημα, έχουν αναλυθεί (Τσίμας 2011, Χριστοδουλάκης 2011, Σημίτης 2012). Ένα μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης φαίνεται να συμφωνεί με τον Β. Μαρκεζίνη (2011: 347) που επισημαίνει ότι: «Ο πολιτικός και δημοσιογραφικός κόσμος της Μεταπολίτευσης φέρει μεγάλη ευθύνη γιατί δεν μπόρεσε να εμποδίσει το εκκρεμές να κινηθεί από 'το θλιβερό άκρο' της δικτατορίας στο 'καταστροφικό' άκρο της μεταπολιτευτικής ασυδοσίας που κατέλαβε τους δρόμους, παρέλυσε το κράτος και διέλυσε τα ανώτατα εκπαιδευτικά μας ιδρύματα στο όνομα της δημοκρατίας και της πολιτικής ορθότητας».

Το κομματικό/πελατειακό σύστημα λοιπόν φαίνεται να είναι στενά συνυφασμένο με όλες τις παθογένειες της Ελληνικής κοινωνίας. Το θετικό είναι ότι η κρίση ανέδειξε αυτές τις παθογένειες και η κοινωνία φαίνεται να συνειδητοποιεί ότι έχει φθάσει σε ένα κομβικό σημείο που οι μέχρι τούδε πρακτικές δεν μπορούν να συνεχισθούν.

Στον πολιτικό χώρο ήδη σημειώνονται σοβαρές ανακατατάξεις, καθώς για πρώτη φορά από τις εκλογές του Ιουνίου 2012 έχει σχηματισθεί τρι-κομματική κυβέρνηση και φαίνεται να λειτουργεί μέχρι τώρα χάρις στην ανεκτικότητα της κοινωνίας που πλήττεται τόσο βαθειά από την κρίση. Ωστόσο «η κομματοκρατία αντιστέκεται» (Μουτσόπουλος, *Το Βήμα* 27.1.2013), τα συντεχνιακά και άλλα συμφέροντα λυσσώδως αντιμάχονται, και ο λαϊκισμός της αντιπολίτευσης, και όχι μόνο, καλά κρατεί (Joseph and Triandafyllidou, *New York Times*, 5.2.2013). Ανησυχητικό είναι επίσης ότι μαζί με την κρίση εντάθηκε ο λεγόμενος «αντιεξουσιαστικός χώρος» που συνδέεται με την τρομοκρατία και, το χειρότερο, γεννήθηκε ακροδεξιό, ρατσιστικό, φασιστικό κόμμα που είναι τώρα τρίτο στις δημοσκοπήσεις. Εκείνο όμως που φαίνεται βέβαιο και ελπιδοφόρο είναι ότι: το κομματικό/πελατειακό σύστημα, που εξέθρεψε την φαυλοκρατία και την διαφθορά και ανέχθηκε την ανομία, έχει τελειώσει, παρά το ότι οι παθογένειες που γέννησε είναι βαθειά ριζωμένες στην κοινωνία.

Επειδή «ουδέν κακόν αμιγές καλού», η κρίση δεν μπορεί παρά να ενεργοποιήσει, μαζί με τα αρνητικά, και τα θετικά και δημιουργικά αντανακλαστικά της κοινωνίας. Σημάδια αναβίωσης κοινωνικής αλληλεγγύης διαφαίνονται σε διάφο-

ρα επίπεδα Μαζί με την, αν όχι κατάρρευση, αποδυνάμωση της κομματοκρατίας μπορεί να υπάρξει ενδυνάμωση της κοινωνίας των πολιτών με ενδιαμέσους θεσμούς μεταξύ κράτους και κοινωνίας που θα ενισχύσουν τον εθελοντισμό. Βασικοί θεσμοί, όπως η Εκκλησία, φαίνεται να κινούνται προς θετική κατεύθυνση, όχι μόνο στον τομέα της φιλανθρωπίας και της πρόνοιας, που το σημαντικό έργο της είναι προφανές, αλλά και στο πολιτισμικό επίπεδο με την τάση προς ανάδειξη ηθικών αξιών οικουμενικής εμβέλειας (Καλαϊτζίδης 2012). Η κρίση αναγκάζει την ελληνική κοινωνία να αναζητήσει τη βαθύτερη πολιτισμική της ταυτότητα, (που τόσα έχει δώσει στον κόσμο επί τρεις και πλέον χιλιετίδες), όχι για να επιστρέψει στο παρελθόν ή να γίνει σαν «τους δυτικούς» αλλά για να αντιμετωπίσει δημιουργικά το παρόν και το μέλλον μέσα σε ένα ευρύτερο Ευρωπαϊκό, παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο. Δεν πρέπει να λησμονείται επίσης ότι και στην πρόσφατη ιστορία μας η παρούσα κρίση είναι ήσσονος μεγέθους συγκρινόμενη π.χ. με το 1922, την κατοχή και τον εμφύλιο.

IV.

Στο άμεσο και προσεχές μέλλον αλλά και μακροπρόθεσμα, η ανάκαμψη της Ελληνικής οικονομίας και η έξοδος από την κρίση είναι άμεσα συνδεδεμένη με την θέση μας στην Ευρωζώνη και την ΕΕ. Η Ελληνική κοινωνία, ούτως ή άλλως, έχει να αντιμετωπίσει τις παθογένειες της και να εφαρμόσει τις απαιτούμενες μεταρρυθμίσεις. Η ανάκαμψη, ωστόσο, μπορεί να επέλθει μόνο μέσα σε ένα ευρύτερο Ευρωπαϊκό πλαίσιο που συνεπάγεται δικαιώματα και υποχρεώσεις. Είναι πράγματι εκπληκτικό πως ο λαϊκισμός των κομμάτων που συνεχίζεται, και ιδίως της παρούσας αντιπολίτευσης (αξιωματικής και μη), φαίνεται να αγνοεί παντελώς, ή να συσκοτίζει αυτή την πραγματικότητα. Αυτή η πρακτική, βασισμένη σε μια ανόητη, εντελώς φανταστική συνωμοσιολογία, (που δημιουργεί φανταστικούς εχθρούς, για όλα τα δεινά μας φταίνε οι άλλοι), τείνει να εντείνει αντί να αμβλύνει την κρίση. Επειδή κινείται σε ένα φανταστικό, ιδεοληπτικό μη ρεαλιστικό, επίπεδο αποπροσανατολίζει και δεν μπορεί να προτείνει πολιτικές και πραγματική προοπτική εξόδου από τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Εκτός του ότι είναι ουτοπική, στο εσωτερικό είναι διχαστική και στο εξωτερικό αναδεικνύει την αναξιοπιστία του συστήματος, ό,τι χειρότερο την ώρα που η οικονομία χρειάζεται επείγοντως εξωτερικές επενδύσεις.

Η αλήθεια είναι ότι η πολυσύνθετη και πολύπλοκη πραγματικότητα της ΕΕ ένωσης περιπλέκει το πρόβλημα της αντιμετώπισης της κρίσης. Το βασικό πρόβλημα της Ευρωζώνης, όπως παρατηρεί ο Γ. Βαρουφάκης (protagon.gr 24.1.2013), είναι ότι έχει «μια κεντρική τράπεζα χωρίς κυβέρνηση και κυβερνήσεις χωρίς κεντρική τράπεζα». Η οικονομική ασυμμετρία μεταξύ Ευρωπαϊκού Βορρά και Ευρωπαϊκού Νότου είναι βασικό εμπόδιο στην Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και εντείνει την κρίση. Η πλουσιότερη χώρα της Ευρώπης η Γερμανία, μαζί με άλλες

χώρες του Βορρά, προωθούν και επιβάλλουν μια νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική με αυστηρή λιτότητα η οποία βαθαίνει την ύφεση στις χώρες του Νότου και είναι καταστροφική για την Ελλάδα. Η πρόσφατη Σύνοδος Κορυφής (7.2.13), για πρώτη φορά στην ιστορία της ΕΕ, περιέκοψε αντί να αυξήσει τον κοινοτικό προϋπολογισμό για το 2014-2020. Αυτό όχι μόνο δεν βοηθά την πορεία της σύγκλισης και της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αλλά και απειλεί την Ευρωζώνη και την Ευρωπαϊκή συνοχή. Ωστόσο, οι αντιαναπτυξιακές αυτές πολιτικές, που συμβαδίζουν με την ασυδοσία των χρηματοοικονομικών αγορών, δεν μπορούν να συνεχιστούν. Ένας σοβαρός λόγος είναι ότι η διογκούμενη ανεργία, ιδίως των νέων, αποτελεί ωρολογιακή βόμβα για τα θεμέλια της Ευρωπαϊκής κοινωνίας. Σοβαρότερος όμως λόγος είναι ότι απειλούν με κατάρρευση όχι μόνο την Ευρωζώνη αλλά και το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα.

Βιβλιογραφία

- Friedman, M. (1960), *A Program for Monetary Stability*, New York, Fordham University Press.
- Hayek, F. (1989), *The Collected Works of F.A.Hayek*, Chicago, Chicago University Press.
- Kalaitzidis, P. (2012), "L' Orthodoxie Greque Face aux de la Crise Economique, de la Pauverte et de la Mondialization", σε Ch. Menges-Le Pape (ed.), *Religions et Le Droit*, Toulouse, Presses de l'Universite de Toulouse l'Capitole.
- Keynes, J. M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Palgrave, MacMillan.
- Morin, F. (2011), *Ένας Κόσμος Χωρίς τη Wall Street*; μετάφραση Αριστέα Κομνηνέλλη, Αθήνα, εκδόσεις Μεταίχμιο [*Un Monde sans Wall Street?* Paris, Editions du Seuil, 2011].
- Stiglitz, J. (2012), *Το Τίμημα της Ανισότητας*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαδόπουλος [*The Price of Inequality*, W.W. Norton & Co. Inc., 2012.]
- Μαρκεζίνης, Β. (2011), *Η Ελλάδα των Κρίσεων*, Αθήνα, εκδόσεις Λιβάνη.
- Σημίτης, Κ. (2012), *Ο Εκτροχιασμός*, Αθήνα, εκδόσεις Πόλις.
- Τσίμας, Π. (2011), *Το Ημερολόγιο της Κρίσης*, Αθήνα, εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Χριστοδουλάκης, Ν. (2011), *Σώζεται ο Τιτανικός; Από το Μνημόνιο ξανά στην Ανάπτυξη*, Αθήνα, εκδόσεις Πόλις.